

6e JAARGANG

NUMMER 4

APRIL 1970

DAAD EN GEDACHTTE

**orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

+++++
+ BIJ ELKE BIJZONDERE HANDELING GAAT +
+ HET DENKEN AAN HET DOEN VOORAF. +
+ BIJ HET HANDELEN VAN KLASSEN OF +
+ MASSA'S HLIJKT DE BETEKENIS VAN +
+ HET HANDELEN PAS ACHTERAF. HIER +
+ GAAT DE DAAD VOORAF AAN HET BE- +
+ GRIP, AAN DE GEDACHTE. +
+++++

DAAD EN GEDACHTE

Orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

De uitgave zal worden bekostigd uit VRIJWILLIGE bijdragen

Red. en adm.: Corn. Outshoornstraat 1', Amsterdam - W

Postgiro 307695

I N F O R M A T I E S U I T T S J E C H O S L O W A K I J E

LANGS EEN OMWEG ontvingen wij informatiemateriaal, dat afkomstig is van op dit ogenblik in Tsjechoslowakije werkzame illegale groepen. Het materiaal, dat in de Duitse taal geschreven is, werd vergezeld van een briefje, dat ondertekend werd met de Tsjechische kreet "Venceremos Zvitezime!" ("Wij zullen overwinnen!"). Enige aanduiding van wat voor soort groep of groepen het materiaal afkomstig is ontbreekt. Dat is volkomen begrijpelijk. Illegale groepen in Tsjechoslowakije zou maar een heel kort leven beschoren zijn als zij bij hun illegale arbeid niet de uiterste voorzichtigheid in acht namen. Een indruk over het karakter van de bewuste groepen moet men dus aan het materiaal zélf ontleen en dat is een buitengewoon moeilijke zaak, omdat, als er één ding is, dat daaruit naar voren komt, dan dit wel, dat de vervaardigers ervan nog helemaal geen duidelijk uitgekristalliseerd standpunt hebben en kennelijk nog volop in ontwikkeling zijn.

In een van de documenten wordt meegedeeld, dat er thans in Tsjechoslowakije drie illegale bewegingen bestaan:

1. Een illegale organisatie binnen de communistische (bolsjewistische) partij, die de sterkste aanhang zou bezitten in Zuid-Moravië. In de leiding ervan zou o.a. - volgens mededelingen van de Tsjechische C.P. zélf - een zekere Sbata zitten, een voormalig lid van het Praagse stadscomité en volgens diezelfde mededelingen van de officiële C.P. zou deze groep betrekkingen onderhouden met Smrkovský.

2. De sociaal-democratie, die ongeveer 200 à 300 illegale organisaties zou omvatten.

3. De "Socialistische Partij van de Arbeid", die aan de meerderheid der bevolking volkomen onbekend is en bestaan zou uit vroegere leden van de KAN, een club van geëngageerde niet-partijleden.

Dat de vervaardigers van het ons toegezonden materiaal tot een van deze genoemde drie groepen behoren lijkt ons onwaarschijnlijk, gezien de wijze waarop in 't materiaal over deze gesproken wordt. De stukken die ons zijn toegezonden doen ons denken aan door enkelingen vervaardigde brieven, die dan - volgens het bekende sneeuwbalstelsel - door anderen opnieuw vermenigvuldigd worden en zo hun weg door het land en (in vertaling) ook over de grenzen vinden. Dat (anders dan het begeleidend briefje) de stukken met initialen ondertekend zijn (het ene stuk met andere initialen als het tweede) zou er op kunnen wijzen dat we hier te doen hebben met "rondzendbrieven" zoals ze tussen 1940 en 1945 in bezet Nederland vervaardigd werden door Bernard Yzerdraat of Pieter 't Hoen. Met welke aanduiding we overigens alleen maar de manier van vermenigvuldiging en rondzending willen

aanduiden, niet het standpunt van de vervaardigers.

- o -

Zowel de kwaliteit van de beide stukken die we ontvingen als de onderwerpen die er in behandeld worden verschillen buitengewoon. Het ene, gedateerd 7 november 1969 (dergelijk illegaal materiaal pleegt altijd met een aanzienlijke vertraging aan te komen) gaat over de onderhandelingen die eind oktober van datzelfde jaar in Moskou gevoerd zijn tussen een Russische en een Tsjechische delegatie over de economische betrekkingen tussen beide landen. Het stuk maakt de indruk, dat het geschreven is door iemand, die nogal nauwkeurig op de hoogte is van de persoonlijke verschillen en politieke tendensen binnen de Tsjechische C.P. De man die het gemaakt heeft bedrijft kennelijk "politiek", want hij hecht aan het politieke "spel" grote waarde, houdt sterk rekening met politieke "bedoelingen", met het aftasten van "politieke mogelijkheden" en dat soort dingen. Voor zover hij zich - zéér terloops - bezig houdt met een "perspectief", is het een politiek perspectief. Wat hij zich afvraagt is: of er in Tsjechoslowakije op dit moment zoiets mogelijk is als een regering gelijk Kadar ze gevormd heeft in Hongarije, dat wil zeggen, een regering, die Moskou trouw is, maar toch in staat is bepaalde dingen te realiseren, die Moskou van Nagy niet accepteren wilde en in Tsjechoslowakije niet accepteren wilde van Dubcek of van Otar Sik. Dit stuk zou eventueel afkomstig kunnen zijn van iemand, die, zo hij al niet behoort tot de illegale groep binnen de Tsjechische C.P., daar toch wel zeer dicht bij staat.

Van een analyse der klasseverhoudingen, van een analyse der Tsjechische- en Russische economie als kapitalistische meerwaardeproductie is bij hem - dat zal men al vermoed hebben - in 't geheel geen sprake. Voor hem, dat is heel duidelijk, is datgene wat er tussen januari en augustus 1968 in Tsjechoslowakije aan de hand was, 'n zuiver politieke zaak (zoals het ook voor de Westerse journalisten een politieke zaak was) en hij vraagt zich eigenlijk alleen maar af wat er van die "politieke zaak" met handig spel nog gered zou kunnen worden.

Een groep als de onze beschouwt de gebeurtenissen van 't jaar 1968 in Tsjechoslowakije als een eerste worsteling tussen de oude partij-instanties en de ook in dat land zich aandienende "nieuwe heersende klasse". Die nieuwe klasse komt op grond van de economische ontwikkeling de macht voor zich opeisen en raakt daarbij met de Russen in conflict, omdat iedere nationale heersende klasse nu eenmaal botst op iedere staat, die zich ten opzichte van het bewuste land als een koloniale mogendheid gedraagt. Voor wie 'n dergelijk standpunt huldigt is een beschouwing als die waarvan wij hier spreken natuurlijk niet bijster interessant. Bij zijn politieke uiteenzetting wekt de bewuste auteur de indruk, dat het van het grootste gewicht is of een man als Husák nu wel of niet het vertrouwen van Breznev weet te winnen, enzovoorts en van enig inzicht van de maatschappelijke processen, die de achtergrond van alles vormen ontbreekt ieder spoor.

Interessant is het bewuste stuk alleen maar, voor zover de schrijver ervan volkomen onbewust iets van die achtergronden bloot legt. Hij doet dat in die passage in zijn stuk, waarin hij over de economische wensen van de Tsjechische delegatie komt te spreken en over datgene wat ervan door de Russen is vervuld. Daar laat hij zien, dat de Russen leningen aan Tsjechoslowakije verstrekken, omdat in Tsjechoslowakije belegd kapitaal méér rente (lees: meerwaarde) oplevert, dan in de Sowjetunie belegd kapitaal; Daar lezen we, dat de Russen bepaalde producten graag aan de Tsjechen willen leveren, omdat de deviezen-overeenkomsten tussen Tsjechoslowakije en het westen van die aard zijn, dat via Tsjechoslowakije een voordeliger verdere export naar het Westen mogelijk is, dan direct van Rusland uit; daar vernemen we, dat de Russen graag samen met Tsjechoslowakije 'n overeenkomst over de levering van Russisch aardgas sluiten, want de (door de Tsjechen te betalen) aardgasleiding zal dan meteen de eerste vormen voor de aardgasleiding naar West-Duitsland, waaraan de Russen óók gas gaan leveren, zodat ze dat stuk leiding dan niet hoeven te betalen, enzovoorts, enzovoorts. Alle economi-

sche overeenkomsten leverden de Russen het grootste voordeel, constateert de illegale commentator. Daar hoeven wij van onze kant, na onze vroegere analyse van de betrekkingen tussen beide staten, niets aan toe te voegen.

- o -

HET ANDERE dokument (met andere initialen ondertekend) is van 'n geheel ander karakter. Het is (al ontbreken ook daarin sociale achtergrond-analyses) veel belangwekkender. Het is gedateerd 26 augustus 1969 en het gaat over de stakingen en de conflicten in de Tsjechische bedrijven (en ook op straat), die zich hebben voorgedaan op de eerste verjaardag van het Russische optreden tegen Tsjechoslowakije, het is m.a.w. een verslag der gebeurtenissen op 21 augustus 1969 en de dagen vlak daarna.

Uit 't stuk verneemt men niet alleen, dat er op 21 augustus 1969 in een bijzonder groot aantal Tsjechische bedrijven is gestaakt, maar de schrijver maakt ook melding van een groot aantal felle botsingen (het woord straatgevechten is zelfs op zijn plaats) tussen Tsjechische arbeiders en de verdedigers der aldaar bestaande orde. Hij, de auteur van het tweede stuk, spreekt niet over politiek, maar van sociale tegenstellingen en hij laat zien hoe diep of die wel zijn. Men hoort van hem over menigten van 4 à 5.000 arbeiders, die door de politie met traangas uiteengedreven moeten worden, men hoort van arbeiders, die in de trams van Praag de passagiers tot uitstappen bewegen en zo het openbaar vervoer lamleggen; men komt op de hoogte van felle protesten en reacties van de arbeiders in een bepaalde fabriek, wanneer de regering zogenaamd in hun naam bepaalde manifesten verspreiden laat, waarin het tegendeel staat van wat die arbeiders willen; hij informeert ons omtrent gevechten in de fabriek CKD-Dukla tussen stakers en volksmilitie; hij vertelt, dat vrijwel de gehele Tsjechische arbeidersklasse vijandig tegenover de volksmilitie staat, omdat "de volksmilitie de steun en toeverlaat van het regiem is". Hij vertelt niet waar de oorzaak ligt van deze tegenstelling tussen het Tsjechische proletariaat en het bestaande regiem. Hij vertelt wél, dat er vlugschriften circuleerden, welke vervaardigers zich voor de vorming van "arbeidersraden" uitspraken. Hoe dat bedoeld was, verneemt de lezer uit het bewuste stuk jammer genoeg niet. Over de organisatiemethoden der strijdende Tsjechische arbeiders helaas geen woord.

Wel zegt de auteur aan het slot van dit stuk: "Wij zijn van mening, dat het socialisme niet verwezenlijkt kan worden door petitiees aan de regering te richten (gelijk sommigen dus blijkbaar wél menen-red. D. en G.) doch slechts door de georganiseerde strijd tegen de bureaucratie." Wat hij onder "socialisme" verstaat en wat hij met "strijd tegen de bureaucratie" bedoelt wordt jammer genoeg niet nader toegelicht ofschoon dat natuurlijk juist het belangrijkste is. Wij vrezen, dat de bewuste auteur onder "strijd tegen de bureaucratie" de strijd tegen de oude partijinstanties bedoelt en in dat geval is het meer dan waarschijnlijk, dat hij de macht van een "nieuwe heersende klasse" (met wat meer "vrijheid") als "socialisme" beschouwt. Dat die macht in de grootste tegenstelling tot w e r k e l i j k e arbeidersraden staat zal hem dan vermoedelijk ook wel volkomen ontgaan en "georganiseerde strijd", als waarvan hij spreekt, zal dan vermoedelijk inhouden: strijd niet van de arbeiders zelf, maar strijd onder leiding van een nieuwe voorhoede of partij-elite onder leiding van de een of andere Dubcek.

Onze indruk is, dat ook de tweede schrijver, hoeveel oog hij ook heeft voor klasse-botsingen en hoe uitvoerig hij daarover ook schrijft (véél en véél uitvoeriger dan wij hier hebben kunnen weergeven) voor de klasse-positie der arbeiders toch geen enkel oog heeft en bepaald niet hun klasse-standpunt tot uitdrukking brengt. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat wij met belangstelling verder illegaal materiaal uit Tsjechoslowakije tegemoet zien. Wij zullen er onze lezers van op de hoogte blijven houden.

=====

M I C H A E L B A K O E N I N E N D E " G R O T E M A N N E N "

Onderstaand schrijven werd door een onzer kameralen naar "Vrij Nederland" gestuurd. Wij vonden het belangrijk genoeg er ook een plaatsje in "Daad en Gedachte" voor in te ruimen.

Red. "Daad en Gedachte".

In een inleiding voor een door hem verzorgde bloemlezing uit het werk van Michael Bakoenin (zie V.N. van 21 maart j.l.) schrijft Arthur Lehning:

"Het is een populair misverstand dat Bakoenin van mening zou zijn geweest, dat een minderheid van bewuste revolutionairen een revolutie zou kunnen maken met andere woorden dat hij 'n soort putchisme zou hebben voorgestaan. Het tegendeel is het geval. Revoluties - schreef hij - ontstaan door de omstandigheden, door de onvermijdelijke loop der dingen."

Hoe echter het "populair misverstand", zoals Lehning het belieft te noemen, kon ontstaan, vergeet hij te verklaren. Waarom? Het komt mij voor dat Lehning door zijn bewondering voor de "Russische rebel" de objectiviteit enigszins uit het oog heeft verloren. Want Michael Bakoenin mag dan al geschreven hebben, dat revoluties ontstaan door de omstandigheden, door de onvermijdelijke loop der dingen, feit is tevens, dat men bij lezing van de geschriften van Bakoenin steeds weer de mening tegen komt, dat de revolutie, dat de vernietiging van de oude maatschappij volkomen afhankelijk is van de bewuste revolutionairen, van de grote mannen, van de geweldenaars.

Het is natuurlijk niet mijn bedoeling zomaar enige losse beweringen te lanceren zonder die beweringen met bewijzen te staven. Om dus aan te tonen waar 't"populaire misverstand" vandaan komt en dat de bewering van Arthur Lehning wel wat gekleurd is, zal ik met citaten van Bakoenin moeten komen.

Welnu, in het midden der jaren zestig van de vorige eeuw stichtte Bakoenin zijn "Alliance de la Démocratie Socialiste", een min of meer geheime genootschap, met het doel de revolutie te bevorderen. Ook in het program van die "Alliance" verklaart Bakoenin: "Revoluties ontstaan en komen vanzelf". Duidelijk nietwaar? Een revolutie wordt niet gemaakt maar ontstaat en komt vanzelf. Dat zou een bevestiging kunnen zijn voor de opvatting van Lehning, ware het niet, dat Bakoenin daar aan toevoegt: "Slechts een staf is voor zulk een revolutie nodig. Die staf moet echter niet talrijk wezen. Ten hoogste moet zij bestaan uit een honderdtal kloeke personen." En niet alleen in zijn program voor de "Alliance" verkondigt Bakoenin de opvatting, dat voor de revolutie de kloeke mannen nodig zijn. In zijn "God en de staat" komt men deze opvatting ook tegen. Daar heet 't: "Slechts weinigen behoren tot het ras der 'sterken', der 'geweldenaars'. Doch de 'sterken', die zich verzetten zelfs tegen het gezag der maatschappij, zijn dan ook de karakters die de waarachtige vrijheid voor de mens veroveren, de vrijheid in en door de maatschappij. Hun opstand maakt de mens in de maatschappij volkomen vrij."

Ik zou zo denken, dat ook dit citaat er niet om liegt. Ook hieruit blijkt, dat volgens Bakoenin de bevrijding niet moet komen van de massa's, die tegen de maatschappij in opstand komen, doch dat die massa's voor hun bevrijding afhankelijk zijn van de "sterken", van de "geweldenaars".

Wie mocht menen, dat deze citaten van Bakoenin slechts uitschieters zijn en hem eigenlijk geen recht doen wedervaren, vergist zich. Overal bij Bakoenin komt men dit standpunt tegen. In zijn brochure: "Romanoff, Poegatcheff of Pestel", uitgegeven in 1862, schrijft hij o.a.:

"Een verheven rol en taak zou het zijn voor de afstammeling der Romanoff's. Czar Alexander II kon de eerste Russische volks-czar wezen. 't Staat in zijn macht de Polen te bevrijden. Doch, helaas, hij zeide hun slechts 't woord: 'geen dromerijen'. Het begin der regering van Alexander II was glansrijk: de bevrijdingswet voor de boeren van 19 februari 1861 was de schone inleiding. Doch hij voelde te Duits. Hij wilde de Petrinische staat slechts wat verwijden, wat ruimer maken. Hij had de grootste revolutie in Rusland kunnen doorvoeren, zonder een droppeel bloeds te vergieten. Nog kan hij 't doen: nog zou hij 't volk kunnen bevrijden van de voogdij der regering, der beambten, van de adel: nog kon hij zelfbestuur aan de gemeente geven. Daarvoor was slechts nodig een Algemene Rijksdag, de Czar zou dan aan de spits van allen staan: dan behoefde hij niet bang voor het volk te wezen. Hij, de afstammeling van Michael Romanoff, hij, het symbool der éénheid in Rusland. Dan zou voor Rusland het tijdperk van gouden vrijheid aanbreken."

Men ziet het, ook hier geen sprake van een verwerving van de vrijheid door de strijd der massa's, maar een vrijheid, gegeven door Czar Alexander II. Wanneer die Czar maar een "sterke", een "geweldenaar" was geweest, dan had hij volgens Bakoenin de "gouden vrijheid" aan het Russische volk kunnen brengen. En waardoor? Door het invoeren van een Algemene Rijksdag. Maar de Czar deed dat niet. En een andere pijl, die hij nog op zijn boog had gebruikte hij ook niet, namelijk "de nationale krijg tegen de Duitsers, in vereniging met Italië en Frankrijk". Doch ook dat middel werd niet benut en daar ging de "gouden vrijheid". Maar wacht, er komen wellicht nog meer "grote mannen". Even verder schrijft Bakoenin tenminste, na de maatregelen te hebben opgesomd die volgens hem in Rusland moeten worden genomen:

"Hoe zal dit alles echter tot stand komen? Onder Romanoff, Pestel, of Poegatcheff? Onder leiding van de Czar, of van de adel of van de mannen des volks? Liefst ware ons de leiding van een Romanoff: want lichter gaat alles zonder revolutie: maar de Czar wil niet. - Dus moeten wij wachten op een Poegatcheff of Pestel. - Een Poegatcheff! gawe de hemel dat hij dan Pestel's genie bezat! - Een Pestel! maar dan moet hij een volksman zijn."

Hier in dit citaat komt nog wel een bijzondere merkwaardigheid voor de dag. "Liefst", schrijft Bakoenin, "ware ons de leiding van een Romanoff: want lichter gaat alles zonder revolutie". Hoe zit dat nou? Was Michael Bakoenin de sociaal-democraten ver vooruit door te streven naar hervormingsarbeid? Of was hij van mening, dat de "gouden vrijheid" voor het volk kon komen zonder een revolutie, zonder een maatschappelijke omwenteling? En kan Arthur Lehning na deze woorden nog volhouden, dat het een "populair misverstand" is, dat Bakoenin van mening zou zijn, dat een minderheid van bewuste revolutionairen de revolutie zou kunnen maken? Stelt ook in het hiervoor gebrachte citaat Bakoenin niet al zijn hoop op de grote mannen? Acht hij het niet mogelijk, dat een enkele Czar "de grootste revolutie in Rusland" had kunnen doorvoeren en aan het Russische volk "de gouden vrijheid" kan brengen? En als blijkt dat de Czar niet wil omdat hij "te Duits" voelt, ja "de Duitser" is, dan moet er worden gewacht op een andere genie, een Poegatcheff, of een Pestel.

Nogmaals: inderdaad zegt Bakoenin, dat revoluties vanzelf komen. Maar hij zegt nog veel méér. Uit alles blijkt, dat de revoluties, die dan wel "vanzelf" komen, afhankelijk zijn van de "geweldenaars", van de "sterken". Het initiatief moet liggen in handen van de "geweldenaars", waartoe hij natuurlijk ook zichzelf rekent. Duidelijk blijkt dat uit het hiervoor aangehaalde citaat, waarin Bakoenin zegt, dat voor een revolutie een staf nodig is van een honderdtal kloeke mannen. Dat hij hierin konsekwent was blijkt wel uit de houding welke hij aannam in septem-

ber 1870 te Lyon, waarheen hij was gegaan om te proberen daar een uitbarsting te doen losbreken. Voor het geval dat zijn pogingen zouden slagen had hij reeds een manifest gereed. In vijftien artikelen en vijf overgangsmaatregelen wordt in dat manifest beschreven wat er dan zou moeten gebeuren. Het opmerkelijke nu is, dat Bakoenin, de grote tegenspeler van Marx, de anti-autoritaire revolutionair, de man, die zegt dat alles van onderen naar boven moet worden georganiseerd, zich in dat manifest laat zien als een autoritaire revolutionair, die alles weer van bovenaf wil organiseren. Hij wacht niet met het opstellen van een manifest totdat de opstand een feit is en de opstandigen zélf kunnen beslissen wat er moet gebeuren, neen, hij heeft de te nemen maatregelen al op papier staan voordat er van enige opstand ook maar sprake is. Onthullend is vooral het eerste artikel van het bedoelde manifest. Het luidt aldus:

"Art. 1. De revolutionaire Commune van Parijs, Lyon, Marseille, Lille, Rouen, Nantes, enz., welke op solidaire en eenvormige wijze de revolutionaire beweging ter omverwerping van de keizerlijke dwingelandij hebben voorbereid en geleid, verklaren dat zij hun taak slechts dán als afgedaan zullen beschouwen, wanneer zij de triomf der revolutie hebben verzekerd door toepassing der gelijkheidsbeginselen die zij belijden. Dienovereenkomstig verenigen zij zich op federatieve wijze, gedragen zij zich voorlopig autoritair en houden zij zich aan de navolgende voorschriften."

U ziet het weer. De revolutie is afhankelijk van de mannen, die de revolutionaire beweging hebben "vorbereid en geleid". Daarom zal de Commune van "sterke mannen" zich ook - voorlopig natuurlijk! - autoritair gedragen. Het volk, de massa's spelen bij dat alles geen rol. Reorganisatie vanuit de bedrijven? Vergeet het maar! In één van de maatregelen van het manifest heet het: "De revolutionaire Communes (u weet het nu reeds, de Commune van hen, die de revolutie hebben voorbereid en geleid, en die zich voorlopig autoritair gedragen - J.M.) zullen arbeidscommissies benoemen om de arbeid te reorganiseren". Over van onderen op gesproken.

Zo zou er nog veel meer materiaal zijn aan te dragen om aan te tonen, dat Michael Bakoenin een man was, die voor de revolutie al zijn hoop stelde op de "sterke" mannen, de "geweldenaars". Formeel mag Arthur Lehning misschien gelijk hebben, dat Bakoenin van mening was, dat revoluties niet door een minderheid van bewuste revolutionairen kunnen worden gemaakt, maar dat ze ontstaan uit de onvermijdelijke loop der dingen. Maar ook dat betwijfel ik nog, want wanneer dat zo is, waarom stichtte hij dan 'nsamenzweerderige geheime genootschap met geheim-schrift en alle romantische poespas die daarbij hoort? Maar afgezien daarvan, zelfs al zou Arthur Lehning dus formeel gelijk hebben, dat het een "populair misverstand" is, dat Bakoenin van mening zou zijn geweest, dat revoluties door een minderheid van bewuste revolutionairen kunnen worden gemaakt, dan nog geeft hij een volkomen verkeerd beeld van de "Russische rebel" door niet te verklaren, dat dat "misverstand" zijn oorsprong vond in 't feit, dat Bakoenin een revolutie volkomen afhankelijk stelde van een bepaald soort "bewuste revolutionairen". Ik hoop dat in dit schrijven voldoende te hebben aangetoond.

=====

HET KOMT er niet op aan wat deze of gene proletariër of zelfs heel het proletariaat zich voorlopig als doel voorstelt. Het gaat er om wat het proletariaat is, en wat het dienovereenkomstig historisch beschouwd gedwongen zal zijn te doen.

(KARL MARX, "De heilige familie".)

=====

IN HET februarinummer van "Daad en Gedachte" hebben wij uitvoerig aandacht besteed aan de situatie in Joegoslavië. Wij deden dat naar aanleiding van een onlangs verschenen boekje van de hand van Marius Broekmeijer en Igor Cornelissen, getiteld: "Arbeidersraad of ondernemersstaat". In dat boekje, uitgegeven door Van Gemnep n.v. in Amsterdam, schrijft Igor Cornelissen omtrent de situatie in Nederland, Broekmeijer neemt er dat deel voor zijn rekening, dat over Joegoslavië gaat. Reeds de titel van onze beschouwing, namelijk "Arbeidersraden in Joegoslavië?" bracht het verschil tot uiting tussen Broekmeijers zienswijze en de onze. Hij is van mening, dat er in Joegoslavië op zijn minst een begin gemaakt is met zoiets als "arbeiderszelfbestuur", welke gebreken en tekortkomingen daaraan dan ook nog mogen kleven. Onze opvatting is, dat daarvan in Joegoslavië niet kan worden gesproken. Anders dan Broekmeijer, zijn wij van mening, dat er óók in Joegoslavië sprake is van een - met de loonarbeid nu eenmaal onverbreekelijk verbonden - klassetegenstelling en wij hebben bij onze kritiek op Broekmeijer onder andere uitvoerig over de stakingsbeweging in Joegoslavië gesproken om het bestaan van die klassetegenstelling te demonstreren. Naar aanleiding van het desbetreffende stuk ontvingen wij een even uitvoerige als kameraadschappelijke brief van Broekmeijer. Hij zegt daarin discussie erg op prijs te stellen en hij is ook maar meteen van wal gestoken door een aantal punten uit ons artikel te commentariëren. Wat de lezer hieronder aantreft, dat zijn de opmerkingen van Broekmeijer en de reacties daarop van onze kant. Een enkele opmerking dient daaraan nog vooraf te gaan. Wat Broekmeijer in zijn brief aanroert zijn in feite drie, uiteraard nauw met elkaar samenhangende, maar toch duidelijk te onderscheiden zaken. In de eerste plaats gaat het natuurlijk om het karakter van de Joegoslavische samenleving. In de tweede plaats blijkt hij andere opvattingen dan wij te huldigen over het afsterven van de staat. In de derde plaats maakt hij aan het slot van de brief opmerkingen van algemene aard over, zoals hij zich uitdrukt, "beginselen en praktijk". Wij hebben gemeend op deze drie dingen afzonderlijk te moeten ingaan. Dat kon in één nummer van "Daad en Gedachte" onmogelijk geschieden. Dat betekent, dat de lezers hier slechts een deel van de discussie met Broekmeijer aantreffen en dat deze in het volgend nummer zal worden voortgezet. Bij het lezen van de brief van Broekmeijer is het aan te bevelen het februarinummer van "Daad en Gedachte" en bij te nemen om te zien waarnaar Broekmeijer verwijst.

E E N B R I E F V A N M A R I U S B R O E K M E I J E R

Waarde makkers,

Omdat gij mij serieus neemt doe ik het u; een discussie stel ik erg op prijs, vooral met mensen, die weten waar ze het over hebben. In tegenstelling tot de meeste recensenten, die op mijn proefschrift en het tweede boekje gingen, geeft u er blijk van het onderwerp te beheersen. Dat betekent niet, dat ik het met u eens ben, hoewel de verschillen tussen u en mij toch kleiner zijn dan u schrijft. Soms zie ik zelfs helemaal geen verschillen. Mag ik een paar punten aanstippen? Ik noem steeds de bladzijde en het nummer van de alinea.

Pag. 10: Akkoord met de stakingsanalyse; er wordt gestaakt als er geen of te weinig reëel zelfbestuur is. Het verhaal van Rijeka (blz. 11) klopt, al meen ik, dat er geen straffen zijn opgelegd.

Pag. 12, 2e alinea: Waarom is dat formalistisch? 't Zelfbestuur werkte niet,

de beslissingen werden niet door de arbeiders genomen, graag met u akkoord. U weet, dat de beslissingen genomen behoren te worden door de arbeidersraad én de arbeidersraden in de afdelingen van een onderneming waar iedereen lid van is (per definitie). Dat is de norm, dat is in de veruit meeste gevallen de praktijk. Een praktijk die u blijkbaar ook gewenst vindt. Vindt u werkelijk, dat de realiteit alleen uit de stakingen blijkt? Ja, als ze plaats vinden, in die 2000 gevallen, of meer, ja in nog 10.000 andere gevallen waar het niet tot een staking komt. Maar is dat de hele werkelijkheid? Dat kunt u toch niet waar maken? Met andere woorden: wat neemt u als "de" werkelijkheid: randverschijnselen of het geheel?

Blz. 12, 3e alinea: Er is niet een diepe tegenstelling tussen de arbeidersklasse en de officiële leiding, zoals u schrijft. Wat wel waar is, is dat die tegenstelling er kan zijn en er soms ook is. Wat u eigenlijk wilt beweren, en daar ben ik het mee eens, is dat er soms sprake is van echte arbeidersmacht en soms niet.

Blz. 13, 2e alinea: Mijn citaat. Hiervoor verwijst ik u naar bladzijde 273, 3e alinea van mijn proefschrift. Maar mijn grote bezwaar tegen uw nu volgende redenering is, dat alle gevoel voor de dialectiek u hier in de steek laat. Het ging zo: van bovenaf wordt arbeidersbestuur opgelegd, dat betekent de eerste jaren niets tot weinig. Langzamerhand krijgt het hand en voet en vormt democratische basis in de ondernemingen. Vandaar uit oefent het demokratiserende werking naar boven uit, naar de overheid én naar de vakbond én naar de partij. Dat is het kernpunt; in die voortdurende wisselwerking en tegenstelling moet u het arbeidersbestuur zien.

Blz. 13, laatste alinea: Uitstekende tirade, alleen niet tegen Kardelj, noch tegen mij, noch tegen de Joegoslavische arbeidersraden gericht. Alle drie vinden dat de produktie onder de gemeenschappelijke controle van de producenten moet worden gebracht. Dus, zeg ik, deze passage is wel heel juist, maar verkeerd geadresseerd. Daarom klopt ook uw conclusie op blz. 14, 2e alinea niet.

Blz. 14, voorlaatste alinea: U citeert mij goed, maar geeft me daarna verkeerd weer. Ik heb het over de mogelijkheid de weg naar het socialisme in te slaan.

Het spijt me te moeten zeggen, maar op blz. 15, 1e alinea schrijft u gewoon onzin neer. Hoe kan een burgerlijke staat die in de revolutie al is vernietigd nu ook nog inslapen en afsterven?

Blz. 15, 2e alinea: Het is gewoon niet waar, dat in Joegoslavië de produktie in handen van de staat is. Waar haalt u dat vandaan? De Joegoslavische staat is geen eigenaar van de produktiemiddelen, maakt zelfs geen planning (verkeerd, naar mijn mening). Dat citaat van mij, in alinea 2, dat slaat op een vroegere periode, zeker tien jaar geleden. Wat u over Djilas zegt dat kan ik mij aantrekken. Daar had ik over moeten schrijven.

Dat waren zo mijn eerste opmerkingen. In het algemeen nog dit. Ik weet, dat er veel fout en verkeerd is in de Joegoslavische werkelijkheid; ik steek dat nimmer onder stoelen of banken. Maar ik weet ook, dat daar tenminste een deel bereikt wordt (en is) van wat generaties van socialisten voor ogen heeft gestaan. Ik heb herhaaldelijk en met eigen ogen gezien dat het kan, die arbeidersmacht, dat praat niemand mij uit het hoofd. Ik weet ook, dat het beter kan; ik weet ook dat de "arbeidersoppositie", rond de vakbonden, nog lang niet tevreden is en dat er nog heel wat moet gebeuren voor de arbeidersmacht werkelijk veilig is. Misschien is die wel nooit geheel veilig, misschien zullen er altijd mensen zijn, die de arbeiders van de macht zullen willen beroven. Iets wat ik vrees. Maar dat heeft u allemaal in het boekje van Igor en mij kunnen lezen.

Nu ga ik iets schrijven wat erg onaardig klinkt, maar wat ik niet zo bedoel. U wilt uw beginsel zo zuiver houden, dat u vlucht voor de praktijk. Die praktijk is nooit zuiver, vaak vies, onthutsend, tegenstrijdig. Wie de praktijk eenmaal gezien heeft laat zich door allerlei deformaties niet van de wijs brengen; zijn ge-

loof, door de praktijk bevestigd, kan er tegen. Het uwe ook? Waarom bent u zo bang? Er is absoluut geen reden voor.

Dat was het. Tot discussie altijd graag bereid. Met kameraadschappelijke groet,

Marius Broekmeijer.

19 februari 1970.

=====

OVER HET AFSTERVEN VAN DE STAAT

"HOE KAN een burgerlijke staat, die in de revolutie al is vernietigd, nu ook nog inslapen en afsterven?" De vraag wordt ons gesteld door Marius Broekmeijer 1), die er aan toevoegt dat hij ónze opvattingen op dit punt 2) "gewoon onzin" vindt. Hij staat met die zienswijze allerminst alléén. Er zijn er héél wat, die over deze kwestie wezenlijk net zo denken als hij, omdat zij met ónze kijk op de zaak - waarmee wij op onze beurt al evenmin alleen staan - nu eenmaal de grootste moeite hebben. Lenin bijvoorbeeld kon met het probleem dat ons hier bezig houdt zó weinig uit de voeten, dat hij tot de conclusie kwam, dat de burgerlijke staat diende te worden stukgeslagen en dat vervolgens de voor die burgerlijke staat in de plaats tredende "proletarische staat" zou afsterven. Dat lag voor hem des te meer voor de hand, doordat 't bestaan van de burgerlijke staat vóór-, en van de "arbeidersstaat" ná de proletarische revolutie als het ware logisch voortvloeide uit heel zijn politieke- en maatschappelijke conceptie.

Bij Marx en Engels - dat wil zeggen bij de rijpere Marx en Engels 3) - is van een dergelijke onderscheid tussen een burgerlijke staat, die moet worden stukgeslagen, en een hem aflossende "proletarische staat", die zal afsterven, geen sprake. In hun gedachtegang is het stukslaan van de staat der bourgeoisklasse te g e l i j k e r t i j d een wijziging der maatschappijverhoudingen, die daarin bestaat, dat de produktiemiddelen in maatschappelijk beheer, dat wil zeggen onder beheer van de producenten komen. Dát zij het zo zien vloeit hieruit voort, dat naar hun opvattingen, bij het bestaan van de private eigendom de maatschappij de vorm heeft van de staat. Zijn echter de produktiemiddelen in maatschappelijk beheer gekomen, dan wordt - aldus Engels - "het ingrijpen van de staatsmacht in de maatschappelijke verhoudingen op het ene gebied na het andere overbodig en dan slaapt de staat vanzelf in." Hij laat hierop onmiddellijk volgen: "Inplaats van de regering over personen treedt het beheer van zaken en de leiding van produktieprocessen. De staat wordt niet 'afgeschaft', hij sterft af".

De zojuist geciteerde woorden zijn te vinden in het beroemde geschrift tegen Dühring. Maar Engels bedient zich daar van een terminologie, die bij oppervlakkige beschouwing onze opvatting weerspreekt. Hij schrijft daar namelijk: "Het proletariaat grijpt de staatsmacht en verandert de produktiemiddelen eerst in staats-eigendom". Dat schijnt er op te duiden, dat ook hij hier op het standpunt staat, dat Lenin huldigt. Maar schijn bedriegt. De verschillen tussen Engels en Lenin worden zichtbaar uit de woorden, die onmiddellijk bij de zojuist geciteerde aan-

- 1) Brief aan de redactie van "Daad en Gedachte" van 19 februari 1970.
- 2) Wij schreven in het februarinummer van "Daad en Gedachte" (blz. 15, 1e alinea): "Waar Marx en Engels van het afsterven van de staat spreken, daar hebben zij het over het afsterven van de burgerlijke staat, die in de revolutie is vernietigd."
- 3) De jonge Marx en Engels houden er in hun "Kommunistisch Manifest" een andere opvatting op na.

sluiten: "Maar daarmee heft het (proletariaat) zichzelf als proletariaat, daarmee heft het alle klassenverschillen en klassentegenstellingen op, en daarmee ook de staat als staat." Dat hij, Engels, het anders bedoelt dan de zich ten onrechte op hem beroepende Rus, wordt nog veel duidelijker, wanneer men leest wat even verder in de "Anti-Dühring" wordt opgemerkt. Daar schrijft Engels namelijk, dat de eerste daad, waarmee de staat, die tot dusver steeds de staat van een bepaalde klasse, dat wil zeggen van slechts een deel der maatschappij, was, werkelijk als representant der gehele maatschappij optreedt "tegelijkertijd zijn laatste zelfstandige daad als staat is." Wat Lenin in zijn hoofd heeft klopt daar in het geheel niet mee. De eerste daad van Lenins "proletarische staat" is beslist niet zijn laatste; de staat van Lenin laat op zijn eerste daad - als staat - nog een lange reeks van andere daden volgen; hij scheidt zich een bureaucratie en - in de vorm van de aldus genoemde "raad van volkscommissarissen" - een regering. En dat alles echt niet alleen voor "de dag van de sociale revolutie", maar óók nog voor de daarop volgende dag en voor vele dagen en jaren daarna.

Volgens Lenin ontstaat de "proletarische staat" doordat de arbeidersklasse - zoals dat nog in het "Kommunistisch Manifest" verkondigd wordt - de staat voor zijn doeleinden in beweging zet. Die opvatting van het "Kommunistisch Manifest" echter hebben Marx en Engels naderhand nadrukkelijk als onjuist, dat wil zeggen als onmogelijk gekwalificeerd. Hoe onmogelijk 't is om de gegeven staatsmachine voor proletarische doeleinden te hanteren, dat heeft o.a. de Russische revolutie laten zien, zoals het in de tijd van Marx en Engels bewezen werd door het verloop van de Franse februarirevolutie van 1848. Na dat jaar hebben Marx en Engels dan ook hun oorspronkelijke opvattingen op dit punt langzamerhand herzien, een herziening, die niet alleen in diverse geschriften aan de dag treedt, maar waarvan ook, in het voorwoord dat zij samen in 1872 voor een nieuwe druk van het "Kommunistisch Manifest" schreven, nadrukkelijk door hen mededeling wordt gedaan. In de "Anti-Dühring" leest men daarom niet meer, dat de arbeidersklasse de staat voor haar doeleinden in beweging moet zetten. Wanneer de produktiemiddelen in maatschappelijk beheer komen, zo heet het thans, wordt "de staat als staat opgeheven".

Engels schildert in de desbetreffende passages van de "Anti-Dühring" hoe de staat in de loop van de historie een telkens wisselend karakter had, al naar gelang zich een andere klasse aan de spits van de maatschappij bevond. Achtereenvolgens, zegt hij, kende men de staat van de slavenhouders in de oudheid, van de feodale adel in de middeleeuwen en van de bourgeoisie in onze tijd. Trekt hij die ontwikkelingslijn nu op deze wijze door, dat na de machtsverovering door het proletariaat dit proletariaat officieel de maatschappij vertegenwoordigt zoals andere klassen dat voorheen deden en dat derhalve dan de staat 'n staat van het proletariaat zal zijn? Dat doet Lenin inderdaad, maar Engels geenszins. "Doordat hij (de staat) eindelijk werkelijk de representant der gehele maatschappij wordt", zo leest men bij Engels, "maakt hij zichzelf overbodig". Het zijn deze woorden in Engels' uiteenzetting waarop het accent moet worden gelegd. Zij vertolken nogmaals, op weer andere (overigens niet erg heldere) manier de zienswijze, dat slechts onder zeer bepaalde historische voorwaarden - namelijk het bestaan van eigendom en de daaruit voortvloeiende klassentegenstellingen - van een staat sprake kan zijn. n i e t derhalve ná de proletarische revolutie.

Als Engels het zó bedoeld heeft, kan men vragen, waarom spreekt hij dan van het grijpen van de staatsmacht door het proletariaat en waarom zegt hij dan, dat de produktiemiddelen eerst in staatseigendom veranderd moeten worden? Waarom kiest hij een woordgebruik, dat er slechts toe voorbestemd kan zijn om misverstanden te wekken? En waarom schrijft hij in 1883 (vijf jaar na het verschijnen van de "Anti-Dühring") in een brief aan de Amerikaan Van Patten: "... de enige organisatie, die het proletariaat na zijn overwinning kant en klaar aantreft is juist de staat. Deze staat mag zeer belangrijke veranderingen nodig hebben voordat hij

zijn nieuwe functies kan vervullen. Maar hem op zulk een ogenblik te vernielen zou betekenen: de enige organisatie te vernielen, door middel waarvan het zegevierende proletariaat zijn zojuist veroverde macht kan laten gelden, zijn kapitalistische tegenstanders kan neerhouden en die een economische revolutie van de maatschappij kan doorzetten..."? Tonen dergelijke uitspraken niet aan, dat Engels tóch een staatssocialist was, dat hij toch de burgerlijke staat in een proletarische staat wilde omzetten, dat het "afsterven" bij hem derhalve toch wel degelijk op die "proletarische staat" betrekking heeft, zodat bijgevolg ónze interpretatie wel degelijk - zoals Broekmeijer beweert - een onjuiste is?

De vraag is redelijk en voor de hand liggend. Wij zullen ons er aanstonds mee bezig houden. Eerst echter willen wij "het afsterven van de staat" nog wat nader bezien om groter duidelijkheid te verkrijgen dan men in de "Anti-Dühring" aantreft.

Engels noemt in dat boek de staat een speciale "onderdrukingsmacht" (van de heersende klasse). Lenin knoopt daar aan vast, dat deze speciale onderdrukingsmacht (van de bourgeoisie) vervangen moet worden door een ándere speciale onderdrukingsmacht (van het proletariaat). Maar zo denkt Engels er niet over, want hij zegt, dat "er niets meer te onderdrukken valt, zodra de staat zichzelf overbodig maakt."

De moeilijkheid schuilt hier natuurlijk telkens weer in het woordje "zichzelf" en niet minder ook dáárin, dat Engels het heeft over "de staat, die eindelijk werkelijk de representant der gehele maatschappij wordt", niettegenstaande dat hij juist uiteenzet, dat de staat nooit de representant van de gehele maatschappij kan zijn, omdat de staat aan de bezitsverhoudingen zijn ontstaan dankt en bijgevolg altijd alleen maar de bezitters kan representeren.

Engels gebruikt dit beeld slechts - redeneert als het ware in het ongerijmde - om te demonstreren, dat met de opheffing der bezitsverhoudingen tevens ook de staat wordt opgeheven. Hij zegt bovendien, dat de opheffing der bezitsverhoudingen en dus de opheffing van de staat een daad van het proletariaat is. Desondanks wekt hij de indruk alsof de staat (die zogenaamd eindelijk werkelijk de representant der gehele maatschappij zou zijn geworden!) z i c h z e l f zou opheffen. Vandaar dat Lenin, wanneer hij erkent, dat er geen speciale onderdrukingsmacht meer nodig is "zodra het volk zijn eigen verdrukker onderdrukt" 4) en daar dan aan toevoegt, dat "het afsterven van de staat" in deze zin moet worden opgevat, het tóch weer over 't afsterven van "de proletarische staat" heeft. Het afsterven van de, stukgeslagen, burgerlijke staat blijft voor hem het grote struikelblok.

Wie niet struikelen wil moet er zich nauwkeurig rekenschap van geven, hoe de begrippen staat en maatschappij door Marx en Engels worden opgevat. Niet als twee verschillende dingen en niet in tegenstelling tot elkaar. Dat is het onderscheid tussen hen en de meeste burgerlijke theoretici. Marx en Engels zien het zo - en wij hebben het in het bovenstaande ook al geconstateerd - dat de staat een historische v e r s c h i j n i n g s v o r m is van de maatschappij. Zij vatten de staat als een stuk maatschappij op; in hun denken is er geen principiële begripmatige scheiding van staat en maatschappij; zij hebben geen behoefte staat en maatschappij duidelijk van elkaar af te grenzen. Integendeel, zij hebben juist omgekeerd de theoretische behoefte het uiteenvallen van staat en maatschappij als een bedriegelijke schijn te ontmaskeren. Zoals Marx het fetischkarakter van de waar heeft opgelost, dat wil zeggen de bedriegelijke schijn van een de waar aanklevende zelfstandigheid ten opzichte van de mens, zo lost hij ook het fetischisme van de staat op, dat wil zeggen: de verzelfstandiging van de "staatspersoonlijkheid" tegenover de samenleving. "De staat", schrijft Engels in zijn boekje over de oorsprong der familie, enzovoorts, "is volstrekt geen de maatschappij van buiten opgedrongen macht; evenmin is hij 'de werkelijkheid der zedelijke idee', 'het beeld op de werkelijkheid der rede', zoals Hegel meent. Hij is veeleer een produkt der maatschappij op een bepaalde trap der ontwikkeling."

Dit alles betekent, dat zolang de produktieverhoudingen bestaan, waarop de politieke macht van de bourgeoisie berust, zolang de maatschappijverhoudingen bestaan, waarvan de burgerlijke staat het produkt is, die staat niet kan worden omgezet in een werktuig, dat tegen die klasse kan worden gebruikt. Dat wil zeggen: het stukslaan van de burgerlijke staat kan slechts geschieden, wanneer tegelijkertijd en hand in hand daarmee de burgerlijke produktie- en maatschappijverhoudingen worden omgewenteld, waaraan die staat zijn ontstaan dankt, waarmee die staat onverbreekelijk is verbonden. Wie het stukslaan van de burgerlijke staat als een zuiver politieke daad beschouwt, wie meent, dat die - "door het proletariaat veroverde en in zijn werktuig omgezette" - staat v e r v o l g e n s tot taak heeft om de maatschappijverhoudingen te wijzigen om d a a r n a , als die taak vervuld is, af te sterven, die vat inderdaad de staat op als iets, dat los van de maatschappij staat en naar believen, dat wil zeggen na een paar politieke ingrepen, t e g e n de maatschappij kan worden gebruikt. Naar de maatschappijbeschouwing van Marx en Engels is dat een onmogelijkheid. Naar hun gedachtegang is het stukslaan van de staat en het omwentelen der sociale verhoudingen iets, dat geschiedt op hetzelfde tijdstip. Het is niet zo, dat in het 18e-eeuwse Frankrijk de bourgeoisie met behulp van het feodale staatsapparaat van voorheen de feodale produktieverhoudingen omwentelt. Als de feodale produktieverhoudingen voor burgerlijke produktieverhoudingen plaats maken ontstaat ook de burgerlijke staat. Hij ontstaat omdat ook de burgerlijke produktieverhoudingen b e z i t s v e r h o u d i n g e n zijn. De proletarische omwenteling daarentegen schept geen n i e u w e bezitsverhoudingen, maar heft de bezitsverhoudingen op. Daarom ontstaat er in de proletarische revolutie geen proletarische staat en dat is het onder andere, waarin zij zich van de burgerlijke omwenteling onderscheidt.

Wat beide omwentelingen - de burgerlijke- en de proletarische- - als maatschappelijk proces met elkaar gemeen hebben is dit, dat de veranderingen in de produktieverhoudingen, die zij tot stand brengen, leiden tot nieuwe sociale betrekkingen, die nieuwe rechtsnormen tot gevolg hebben. De oude rechtsnormen, die bij de vroegere structuur van de maatschappij behoorden, verdwijnen. Zij zijn niet nodig meer, omdat de sociale betrekkingen, waarvan zij de juridische formulering vormden, met de maatschappelijke structuurwijziging zijn opgeheven. Maar zij verdwijnen niet terstond. Zij blijven nog geruime tijd temidden van andere normen, nieuwe, die reeds geheel aan de gewijzigde verhoudingen zijn aangepast, voortbestaan 5). Zo bestaan er (zelfs tot op de huidige dag) feodale normen voort in het tijdvak van het kapitalisme en zo zal ook het kommunisme in de eerste fase van zijn ontwikkeling allerminst van kapitalistische normen en kapitalistische tradities vrij zijn. Maar 't terrein dat deze burgerlijke rechtsnormen in het tijdvak van het kommunisme bestrijken wordt steeds kleiner, zij worden steeds minder nageleefd, zij krijgen voortdurend minder geldigheid. Dát is het, wat men te verstaan heeft onder "het afsterven" van de (reeds stukgeslagen) staat.

Het verschijnsel, dat aan bepaalde rechtsnormen nog een lang "leven" beschooren is, nadat de verhoudingen waaraan ze hun ontstaan danken eenmaal verdwenen zijn, is ook aan Lenin niet onbekend. Hij spreekt over "het voortbestaan van de enige, burgerlijke rechtshorizon gedurende de eerste fase van het kommunisme" 6). In Marx' maatschappijbeschouwing is dat een vanzelfsprekend iets. In tegenstelling tot die juristen, die menen, dat de rechtsnormen door de staat worden vastge-

-
- 4) dat ook deze, overigens voor Lenin typische, terminologie met de opvattingen van M. en E. in strijd is, laten wij maar buiten beschouwing om hier de zaak niet ingewikkelder te maken dan zij al is.
 - 5) Vgl. J. Valkhoff, "De Marxistische opvattingen over recht en staat", Groningen 1928, blz. 88 en 89. Wij willen met deze verwijzing niet zeggen, dat wij ons volledig met Valkhoff identificeren, wél, dat hij in ieder geval een veel betere kijk op het probleem heeft dan b.v. Broekmeijer.

steld, verklaart Marx, dat "zowel de politieke als de burgerlijke wetgeving alleen maar datgene proclameren en protokolleren waar de economische verhoudingen naar toe drijven" 7). Hij deelt de opvatting van de Franse, 18e-eeuwse rechtsgeleerde Simon Nicolas Linguet, dat e e r s t de ongelijkheid ontstaat en daarna pas de wetten ontstaan en hij - Marx - betoogde in zijn verdedigingsrede in het Keulse kommunistenproces van 1849, dat "de maatschappij niet op de wetten berust, doch dat de wetten berusten op de maatschappij", een uitspraak, waarmee zijn opvattingen over staat en maatschappij nog eens worden onderstreept.

Als Lenin nu over "het voortbestaan van de burgerlijke rechtshorizon gedurende de eerste fase van 't kommunisme" komt te spreken, dan ziet hij volstrekt niet dat men hier met het afsterven van de burgerlijke staat te doen heeft. Lenin toch zegt: "Het burgerlijke recht... heeft natuurlijk ook de burgerlijke staat tot voorwaarde, want het recht is niets zonder een apparaat, dat in staat is de naleving der rechtsnormen af te dwingen". Verklaart Marx recht én staat b e i d e uit de maatschappij, bij Lenin hangt het recht van de staat af. Wie het zó, geheel anders dan Marx, ziet, zou tot de konsekwentie moeten komen, dat met het stukslaan van de burgerlijke staat ook het burgerlijk recht verdwijnt. Die konsekwentie trekt Lenin dan ook, maar niet volledig. "In de eerste fase der kommunistische maatschappij", schrijft hij 8), "wordt het burgerlijk recht niet volledig afgeschaft, doch slechts ten dele, slechts overeenkomstig de reeds voltrokken economische omwenteling, dat wil zeggen slechts met betrekking tot de produktiemiddelen. Het 'burgerlijke recht' erkent ze als privaateigendom van aparte individuen. Het socialisme maakt ze tot maatschappelijk eigendom. In zoverre - en in zoverre alleen - valt het burgerlijke recht weg." Lenin heeft er niet de flauwste notie van, dat er helemaal geen sprake is van een "afschaffing" van het burgerlijke recht, niet in zijn geheel, en niet ten dele. Het recht wordt zomin "afgeschaft" als het door de staat wordt ingesteld. Waarmee men te maken heeft is een verandering van de juridische betrekkingen in rechtsverhoudingen tussen de mensen, wanneer de sociale betrekkingen veranderen waarvan de eerste de afspiegeling zijn en die veranderingen in de juridische bovenbouw van de maatschappij voltrekken zich nu eenmaal veel langzamer dan die in de economische onderbouw. Lenin heeft er ook geen begrip van hoe onjuist zijn bewering is, dat "het recht niets is zonder een apparaat, dat in staat is de naleving der rechtsnormen af te dwingen". Van gewoonterecht heeft hij blijkbaar weinig kaas gegeten; nog minder begrip heeft hij er voor, dat het zwaartepunt van de rechtsontwikkeling niet in de wetgeving, bij de jurisprudentie of de rechtspraak ligt, maar - zoals de Nederlandse jurist Hijmans het eens geformuleerd heeft - in de werkelijkheid, die, naar Marx heeft aangetoond, een maatschappelijke werkelijkheid is. Dát Lenin dit niet ziet, spruit daaruit voort, dat hij de revolutie als een politieke daad beschouwt (de omzetting van de burgerlijke staat in de zogenaamde proletarische staat) en in verband daarmee staat en maatschappij in wezen als twee gescheiden zaken opvat. Vanuit dat gezichtspunt kan hij niet verstaan hoe de eenmaal stukgeslagen staat vervolgens nog zou moeten "afsterven" en omdat hij dat niet verstaat, tegelijkertijd echter wél "het voortbestaan van het burgerlijk recht" aanvaardt, komt hij, bij een poging tot verklaring daarvan tot een allerzonderlingste konsekwentie. Hij konkludeert namelijk: "Onder het kommunisme blijft niet alleen het burgerlijk recht een tijd bestaan maar zelfs de burgerlijke staat" 9).

Marx en Engels beweren, dat in het revolutionaire omwentelingsproces (een

6) W.I. Lenin, "Staat en revolutie", Sämtl. Werke, deel XXI, blz. 554.

7) Vgl. Marx, "De ellende van de filosofie".

8) Lenin, "Staat en revolutie", Sämtl. Werke, deel XXI, blz. 549.

9) Idem, idem, Sämtl. Werke, deel XXI, blz. 554.

revolutie is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een staatsgreep, volstrekt niet iets, dat zich van de ene dag op de andere voltrekt!) tegelijkertijd de produktieverhoudingen (d.w.z. de betrekkingen tussen de aan 't produktieproces deelnemende mensen) gewijzigd worden én de staat wordt stukgeslagen en dat die staat vervolgens "afsterft", niet wordt "afgeschafft", omdat de tot de maatschappelijke bovenbouw behorende verschijnselen en instituten nu eenmaal niet met een penne-streek of per dekreet uit de wereld kunnen worden geholpen. Het is een standpunt dat logisch uit 't totaal hunner opvattingen omtrent staat en samenleving voortvloeit.

Lenin huldigt eveneens de opvatting, dat de burgerlijke staat moet worden stukgeslagen, maar als hij van "het afsterven van de staat" spreekt, dan heeft hij het over het afsterven van de "proletarische staat", omdat hij - geheel ten onrechte - die staat als het direkte resultaat van de proletarische omwenteling opvat. 't Afsterven kan, om die reden, bij Lenin nooit op de burgerlijke staat betrekking hebben. Broekmeijer meent ook, dat "het afsterven van de staat" niet op de burgerlijke staat betrekking kan hebben. Hij noemt dat "gewoon onzin", omdat de burgerlijke staat in de revolutie al is vernietigd. Is hij, vragen wij ons af, met zijn bewering eigenlijk niet aan het verkeerde adres? Het komt ons veel minder tegenstrijdig voor, als men beweert, dat het burgerlijk machtsapparaat wordt stukgeslagen en dat (iets anders betekent het afsterven van de staat niet) vervolgens alle burgerlijke instellingen en rechtsverhoudingen langzaam afsterven (omdat hun maatschappelijke basis is verdwenen), dan dat men beweert dat de notabene stukgeslagen staat blijft voortbestaan. Tegenstrijdig noemen wij de opvatting van Lenin, niet onzinnig, omdat zijn tegenstrijdigheid een oorzaak heeft, die wij in het voorafgaande hebben pogen aan tw wijzen. Die oorzaak is te vinden in zijn maatschappij-beschouwing, zo goed als de opvatting van Marx en Engels in h u n maatschappij-beschouwing is te vinden: een opvatting omtrent de (tijdelijke, uit bepaalde omstandigheden voortvloeiende) identiteit van staat en maatschappij, die men - ondanks de schijn van het tegendeel - niet bij Lenin aantreft. Om die reden bijvoorbeeld houden wij het dan ook voor onjuist, om - gelijk Broekmeijer doet - te beweren, dat "de Joegoslaven, de leerstellingen van Marx, Engels en Lenin over 'het afsterven van de staat' opnieuw ontdekten" (zie blz. 19 van zijn boekje). Wat de Joegoslaven "herontdekten" (als men het dan al zo noemen wil) waren de opvattingen van Lenin. De opvattingen van Marx en Engels zijn totaal ánders.

Maar is dat laatste nu echt wel zo?, zal de opmerkzame lezer vragen. Wijst de door Engels in de "Anti-Dühring" gehanteerde terminologie en wijst de reeds ter sprake gebrachte en geciteerde brief van Engels aan Van Patten niet in deze richting, dat Lenins interpretatie van Marx en Engels veel dichter bij datgene staat wat zij bedoelen dan de onze?

In de "Anti-Dühring" is Engels allesbehalve vrij van staats-socialistische invloeden. In de brief aan Van Patten is hij duidelijk een staats-socialist. Dat valt volstrekt niet te ontkennen. Maar evenmin valt te ontkennen, dat wanneer hij in zijn "Anti-Dühring" zich zo uitdrukt, dat in de proletarische revolutie "het proletariaat de staatsmacht grijpt" en wanneer hij in zijn brief aan Van Patten verklaart, dat 't proletariaat de bestaande staat niet moet vernielen, doch gebruiken moet, hij zich in t e g e n s p r a a k bevindt met de niet minder duidelijke uitspraak (in het reeds genoemde voorwoord van 1872 bij het Kommunistisch Manifest en in Marx' Adres over de burgeroorlog in Frankrijk) dat "bepaaldelijk de staatsmachine eenvoudig in bezit nemen en voor haar eigen doeleinden in beweging kan brengen"; in tegenspraak ook met dat wat Marx op 12 april 1871 aan zijn vriend Kugelmann in Hannover schreef, namelijk, dat "de bureaucratisch-militaire machinerie niet van de ene hand in de andere kan overgaan doch moet worden stukgebroken."

Engels zegt de ene keer wat anders dan de andere keer. Na in zijn jeugd, net

als Marx, de opvatting te hebben gehuldigd, dat de arbeiders de burgerlijke staat dienden te veroveren om hem als hún instrument te gebruiken, werpen beiden later die opvatting overboord. Hun opvatting is dan: de burgerlijke staat kán niet door de arbeiders voor hun doeleinden worden gebruikt, hij moet worden stukgeslagen. Nog weer later, aan het eind van zijn leven, verkondigt Engels toch weer, dat de arbeiders de staatsmacht moeten grijpen en dat zij de staat niet vernielen moeten. Hoe kunnen deze tegenstrijdigheden worden opgelost? Lenin doet 't op deze manier, dat hij ze met elkaar "verzoent". In zijn theorie is tegelijkertijd van het stukslaan van de burgerlijke staat, als van 't gebruik daarvan door de arbeidersklasse sprake. Maar dat is een oplossing, die ons niet bevredigt, niet alleen omdat zij enkel maar tot 'n nieuwe tegenstrijdigheid voert, deze namelijk, dat de stukgeslagen burgerlijke staat toch zou blijven voortbestaan, maar ook omdat die oplossing, naar wij in het bovenstaande hebben pogen aan te tonen, persé in strijd is met Marx' en Engels' algemene maatschappijbeschouwing, daar de Leninistische theorie de staat kennelijk niet beschouwt als het produkt van een samenleving met bezitsverhoudingen en klassentegenstellingen. Waar het voor ons op aankomt is, te verklaren hoe of het komt, dat een denker, die enerzijds bijzonder scherp het wezen van de staat doorschouwd heeft, anderzijds tóch staatsocialistische opvattingen ten beste geeft. In andere bewoordingen luidt de vraag, hoe of het mogelijk is, dat iemand, die in zijn algemene opvatting een bepaald standpunt reeds overwonnen heeft, daarin bij bijzondere gelegenheden toch telkens weer terugvalt.

Het antwoord luidt, dat daarin helemaal niets verwonderlijks steekt, ja dat het zelfs een normale zaak is. De algemene opvattingen van Marx en Engels zijn de theoretische samenvatting van de proletarische klassenstrijd, zoals die zich voor hun ogen afspeelt. Maar die klassenstrijd verloopt geenszins rechtlijnig. Als het Kommunistisch Manifest verschijnt aan de vooravond van de Franse februarirevolutie van 1848, is de klassentegenstelling tussen proletariaat en bourgeoisie weliswaar al zodanig ontwikkeld, dat Marx er diepgaande conclusies aan kan verbinden, maar anderzijds heeft zij toch nog lang niet haar modern karakter. De inhoud van het Manifest stemt nauwkeurig overeen met de toenmalige hoogte der tegenstellingen en met wat toentertijd uit de arbeidersstrijd viel af te leiden. Wanneer de klassenstrijd zich verder ontwikkelt en daarmee dingen aan het licht komen, die eertijds nog verborgen zijn, passen Marx en Engels hun theoretische opvattingen bij de nieuwe werkelijkheid aan. Als de klassentegenstellingen in het laatste kwart van de 19e eeuw als gevolg van bepaalde historische omstandigheden van dat ogenblik, veel minder scherp op de voorgrond treden, wanneer in die periode hoe langer hoe meer iets anders aan de orde komt dan het fundamentele conflict tussen de arbeiders en de burgerlijke maatschappij als zodanig, wanneer de arbeiders niet zozeer met de kapitalistische samenleving botsen, dan wel de massabasis vormen ener burgerlijke hervormingsbeweging, dan gaat dat aan de dan nog levende Friedrich Engels niet spoorloos voorbij.

Zo goed als iedereen waren ook Marx en Engels kinderen van hun tijd. De uitspraak van Marx, dat het lot van een theorie nauw verbonden is met de vraag in hoever daaraan behoefte bestaat, geldt óók voor de theorie, die door hem en Engels werd ontwikkeld. De tegenstrijdigheden, die wij bij Engels geconstateerd hebben, weerspiegelen de tegenstrijdigheden der maatschappelijke ontwikkeling, in de loop waarvan soms een bijzondere situatie de algemene lijn verduistert.

Wie incidentele uitspraken van Engels, op het eind van zijn leven door hem gedaan, voor uitspraken houdt, die "de" uiteindelijke, wezenlijke opvattingen van hem en Marx zouden weergeven, alleen maar op grond van het blote feit, dat ze van later datum zijn dan vroegere uitspraken, die ziet voorbij aan de onmiskenbare samenhang tussen die bewuste uitspraken en de maatschappelijke situatie van dat ogenblik. Datzelfde geldt trouwens van vroegere uitspraken in niet geringer mate. Waarop het aankomt dat is hun totale kijk op de samenleving, de op hun onderzoek-

methode berustende analyse, niet van een bijzondere toestand, maar van de maatschappelijke ontwikkeling in het algemeen.

Als men na het voorafgaande de vraag zou stellen of het dan zo belangrijk is hoe in het licht van Marx' en Engels' maatschappijbeschouwing een kwestie als het "afsterven" van de staat moet worden gezien, dan kunnen wij alleen maar antwoorden, dat het uiteraard minder om Marx en Engels gaat, dan wel om een uiterst praktische kwestie, de vraag namelijk, welke betekenis aan de zogenaamde "proletarische staat" moet worden toegekend, die zich hetzij in Russische-, hetzij in Chinese- of Joegoslavische vorm aan ons presenteert en die ons wil doen geloven, dat hij wel zal "afsterven". Wat wij betwisten is niet iemands recht dit voor zoe te koek te slikken, maar dat zijn de aanspraken van de betrokken staat en zijn politieke- en theoretische vertegenwoordigers, dat een "geloof" aan zijn tijdelijke aard of aan zijn proletarisch karakter met de opvattingen van Marx en Engels zou kunnen worden gefundeerd. Wat wij duidelijk hebben pogen te maken is, waarom wij, uitgaande juist van de a l g e m e n e opvattingen van Marx en Engels, een dergelijk "geloof" in geen enkel opzicht kunnen delen.

=====

VERANTWOORDING VAN DE VOOR "DAAD EN GEDACHTE" BINNENGEKOMEN GELDELIJKE BIJDRAGEN

(1e kwartaal 1970)

A.B. te A. f.6.-; C.B. te A. f.31,50; J.B. te A. f.10.-; B.v.B. te M. f.40.-; C.v.d.B. te A. f.5.-; A.v.d.H. te A. f.12,50; T.d.J. te A. f.25.-; H.M. te F. f.10.-; R.v.d.M. te B. f.15.-; Th.M. te B. f.52,50; M.N. te D.H. f.36.-; N.N. f.10.-; J.A.R. te S. f.1,50; P.R. te N. f.10.-; A.v.V. te D.H. f.12.-; J.H.V. te A. f.3.-; A.C.W. te A. f.10.-; R.W. te A. f.42.-; J.W.-Z. te R. f.3.-; J.M. te A. f.30.-; Div. f.2.-. Totaal f. 367.-.

=====

ONDERNEMINGSRAFEN EEN BELANG VOOR DE ONDERNEMERS

Toen half februari onder het technisch personeel van de Nieuwe Rotterdamse Courant een loonactie uitbrak, betreurde de directie van de Nederlandse Dagblad Unie het feit, dat er geen ondernemingsraad in het bedrijf bestond. Zo'n overlegorgaan had door onderhandelingen een directe actie van de grafici kunnen voorkomen. Door het ontbreken van "communicatiekanalen" waren zij een langzaam-aan- en modelactie begonnen wegens het uitblijven van een loonsverhoging.

De verklaring van de NDU-directie illustreert weer eens de werkelijke taak van de ondernemingsraad: het opvangen van moeilijkheden in het bedrijf zonder dat de werknemers werkelijk iets te vertellen hebben. Een ondernemingsraad had waarschijnlijk kunnen voorkomen, dat de typografen, teletypistes en expeditieus overwerk weigerden. Maar zij zou er geen loonsverhoging boven de later door de vakbonden afgesloten cao hebben uitgesleept. En dat is precies wat de technici van de NRC (later gesteund door hun collega's van de zusterbedrijven Het Vaderland en Algemeen Handelsblad) met hun actie direct bereikten.

Overigens schitterden de vakbonden ook hier weer door afwezigheid. De contacten tussen de verschillende NDU-bedrijven werden gelegd door commissies uit het personeel, niet door de districtbestuurders van de "strijdorganisaties". Later sloten deze bonden met de dagbladdirecties een cao, terwijl de directie van de NDU en andere bedrijven al veel meer toezeggingen hadden gedaan aan de overwerkweigerders.

=====